

УДК 343.851

В. В. Голіна, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач сектору дослідження проблем запобігання злочинності Інституту вивчення проблем злочинності НАПрН України, м. Харків;

М. Г. Колодяжний, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник сектору дослідження проблем запобігання злочинності Інституту вивчення проблем злочинності НАПрН України, м. Харків

КРИМІНОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ: СУТНІСТЬ ТА ПЕРЕДУМОВИ ЇЇ ФОРМУВАННЯ

Стаття присвячена аналізу сутності, передумов формування, визначенню поняття кримінологічної політики України та розгляду основних стратегій запобігання злочинності.

Ключові слова: кримінологічна політика України, запобігання злочинності, протидія злочинності, стратегії запобігання злочинності.

Як свідчить історичний досвід людства у протидії злочинності, ні своєчасне і повне реагування на злочини, ні кримінальне переслідування осіб, що їх вчинили, ні застосування кримінального покарання, ні вдосконалення порядку і умов їх відбування/виконання не спроможні повною мірою розв'язати проблему зведення до мінімуму злочинності, дії причин й умов, що її породжують і їй сприяють, зменшити взагалі криміногенний потенціал суспільства — це невичерпне джерело кримінальних (і не тільки!) проявів. Вважалось і вважається, що більші перспективи у цьому відношенні мають здійснення випереджального діяння щодо останніх і на цій основі — запобігання злочинності¹.

¹ Див.: Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. – Х. : Право, 2008. – Т. 5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні / за заг. ред. В. В. Сташиса. – С. 195.

Цілком зрозуміло, що для протидії злочинності, зниження рівня криміногенного потенціалу суспільства (а він є) недостатньо одних лише заходів кримінально-правової дії. Планомірна протидія злочинності з метою її поступового скорочення пов'язується не стільки з кримінально-правовою, скільки з кримінологічною стратегією запобігання злочинності. Ця стратегія в різні часи і у тих чи інших авторів розглядалася то як складова частина кримінально-правової політики (політика у сфері протидії злочинності, превентивна політика, загальна теорія боротьби зі злочинністю, державна політика щодо протидії злочинності тощо)¹, то як самостійний запобіжний напрям — кримінологічна політика держави щодо запобігання злочинності, яка має свою сутність, засади, принципи, доктринальні приписи та інші вихідні дані².

На нашу думку, *кримінологічна політика* — це складова частина державної соціальної політики, яка на основі Конституції України й інтегрованих кримінологічною наукою знань і світового досвіду визначає методологічні засади та шляхи, котрими керується держава та її інституції при здійсненні нерепресивної протидії злочинності.

Кримінологічна політика, таким чином, є, образно кажучи, ідеологічним генератором, який підвищує «запобіжну напругу» в суспільстві, формує в ньому соціальну толерантність і повагу до соціальних цінностей, сприяє накопиченню в суспільних відносинах так званого «соціального капіталу» (громадський правопорядок, повага до особистості, довіра, чесність, порядність тощо).

¹ Чубинский М. П. Очерки уголовной политики (понятие, история и основные проблемы уголовной политики как составного элемента науки уголовного права) / М. П. Чубинский. — М. : ИНФРА-М, 2008. — С. 78; Зеленецкий В. С. Общая теория борьбы с преступностью. 1. Концептуальные основы / В. С. Зеленецкий. — Харьков : Основа, 1994. — С. 100–101; Босхолов С. С. Основы уголовной политики: конституционный, криминологический, уголовно-правовой и информационный аспекты / С. С. Босхолов. — М. : УКЦ «ЮрИнфоР», 1999. — С. 32; Литвак О. М. Державний вплив на злочинність: кримінологічно-правове дослідження / О. М. Литвак. — К. : Юрінком Інтер, 2000. — С. 54; Фріс П. Л. Нарис історії кримінально-правової політики : монографія / П. Л. Фріс. — К. : Атіка, 2005. — С. 8–9.

² Бабаев М. М. О соотношении уголовной и криминологической политики / М. М. Бабаев // Проблемы социологии уголовного права : сб. науч. тр. — М., 1982. — С. 12; Зелінський А. Ф. Кримінальна політика: за і проти / А. Ф. Зелінський // Право України. — 1992. — № 8. — С. 34; Голіна В. Кримінологічна політика в Україні: деякі теоретико-прикладні проблеми / В. Голіна // Вісн. Акад. прав. наук України. — 2008. — № 2 (53). — С. 182–190 та ін.

Кримінологічна політика — це власна доктрина, в якій прозоро і чітко простежуються політична воля держави на розглядувану проблему, її наміри і рішучі дії. Влада — основний, організаційний, регулятивно-контролюючий початок політики. Влада, безсумнівно, являє собою засіб здійснення будь-якої, у тому числі кримінологічної, політики. Тому політика нерепресивної протидії злочинності повинна виходити як директивний акт від вищих владних структур, яким керуються всі органи влади, управління, самоврядування, громадські організації з низу і до верху.

Сутність і зміст кримінологічної політики розроблялись у кримінологічній теорії і частково втілювалися на практиці як у радянський, так і пострадянський періоди, зокрема, в Україні.

Наприклад, у Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року (далі — Концепція) у розділі «Шляхи і способи розв'язання проблем» передбачені напрями кримінологічної державної політики запобігання злочинності: удосконалення нормативно-правової бази з питань правоохоронної діяльності та профілактики правопорушень; підвищення вимог до осіб, відповідальних за роботу із зверненнями громадян, забезпечення принципового реагування на факти порушення прав і свобод людини; визначення критеріїв оцінки роботи правоохоронних органів з профілактики правопорушень; активізація участі громадськості в забезпеченні правопорядку в державі тощо.

Як записано у Концепції, метою здійснення кримінологічної політики є забезпечення її ефективної реалізації шляхом розроблення та здійснення комплексу заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин й умов учинення злочинів, захист інтересів людини, суспільства і держави від протиправних посягань, налагодження дієвої співпраці між органами влади та громадськістю в зазначеній сфері¹.

Аналізуючи наведену модель кримінологічної політики, можна зробити висновок, що остання письмово зафіксована у певних державних документах, в яких містяться поточні і перспективні її на-

---

¹ Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року : Розпорядження Каб. Міністрів України від 30.11.2011 р. № 1209 // Офіц. вісн. України. – 2011. – № 93. – Ст. 3389.

міри, ідеї, завдання, стратегії у сфері саме запобігання злочинності. Таким державним документом може бути закон чи підзаконний акт, наприклад: основи державної політики запобігання злочинності; концепція державної програми профілактики правопорушень; концепція реалізації державної політики у сфері запобігання злочинності; національна стратегія запобігання злочинності тощо. Головне — у назві має йтися про запобігання злочинності, а не про щось інше, що може викликати питання і невірно орієнтувати суб'єктів запобіжної діяльності.

Разом із тим звертає на себе увагу безсистемний набір численних — подекуди дрібних, політично заангажованих, абстрактно сформульованих, а тому безперспективних — з точки зору їх виконання суб'єктами запобігання злочинності — напрямів кримінологічної політики. Цей стереотип чиновницького визначення шляхів і способів розв'язання проблем, до речі, наспіх сформульованих або запозичених з минулих таких самих концепцій, планів заходів, програм, — данина минулим підходам до проблеми запобігання злочинності. Недарма у Концепції зазначається, що *«погіршення соціально-економічної ситуації в державі негативно позначається на криміногенній ситуації, зумовлює необхідність формування принципово нових підходів до розв'язання проблем у сфері профілактики правопорушень»*¹.

Державі і суспільству потрібна динамічна запобіжна система «швидкого реагування», яка базується на кримінологічній теорії, вітчизняному та міжнародному досвіді запобігання злочинності. Якщо метою кримінологічної політики є скорочення кількісно-якісних показників злочинності в країні (а іншого бажати чи планувати — це утопія), то для досягнення цієї мети потрібні адекватні засоби. У спрощеному вигляді запобігання злочинності полягає у: посиленні запобіжного ефекту соціальної політики у державі з метою випередження появи, обмеження, усунення існуючих криміногенних явищ злочинності й ослаблення тим самим криміногенного потенціалу в суспільстві; відверненні злочинних проявів зараз; усуненні можливостей вчинення злочинів потім. Науковою базою

¹ Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року : Розпорядження Каб. Міністрів України від 30.11.2011 р. № 1209 // Офіц. вісн. України. – 2011. – № 93. – Ст. 3389.

кримінологічної політики є теорія запобігання злочинності, яка ґрунтується на розумінні і поясненні її причин та умов. Визначаючи кримінальну політику у широкому розумінні, Ф. фон Ліст підкреслював, що вона є систематичною сукупністю напрямів, які базуються на науковому дослідженні причин злочинності¹. Сучасна українська кримінологія виходить із того, що злочинна поведінка обумовлена врешті-решт комплексом різних за природою, силою впливу, ступенем криміногенності негативних соціальних і біологічних явищ, які породжують або сприяють злочинності у цілому та її окремим проявам. Отже, теорія запобігання злочинності формується на уявленнях про те, що поступове витіснення негативних явищ, випередження появи нових, обмеження, усунення їх дій, захист матеріальних цінностей, життя та свобод громадян, подолання страху перед злочинністю і набуття почуття захисту, а також своєчасне відвернення і припинення злочинів можуть бути здійснені державою і суспільством на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному рівнях. Вихідні положення цієї теорії викладені в багатьох наукових працях².

Розробці теорії запобігання злочинності служить Концепція розвитку кримінологічної науки України на початку XXI ст.³ Теорія запобігання злочинності — квінтесенція, продукт розвитку всієї української кримінологічної науки. Тому кримінологічна політика України має враховувати останні сучасні і зарубіжні її досягнення. При розробці кримінологічної політики уряду слід активніше співпрацювати з професіоналами, які безпосередньо займаються вті-

¹ Лист Ф. фон. Преступление как социально патологическое явление / Ф. фон Лист // Криминология. Тексты XIX – начала XX веков (история социологии преступности) : хрестоматия : в 4 т. / сост. и предисл. И. П. Рущенко. Т. 1: Уголовно-статистические исследования. – Харьков : Харьк. нац. ун-т внутр. дел, 2009. – С. 78.

² Див., наприклад: Теоретические основы предупреждения преступности / отв. ред. В. К. Звирбуль, В. В. Клочков, Г. М. Миньковский. – М. : Юрид. лит., 1977. – 256 с.; Голина В. В. Криминологическая профилактика, предотвращение и пресечение преступлений : учеб. пособие / В. В. Голина. – Киев : УМК ВО, 1989. – 72 с.; Даньшин И. Н. Общетеоретические проблемы криминологии : монография / И. Н. Даньшин. – Харьков : Прапор, 2005. – 224 с.; Туляков В. О. Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми) / В. О. Туляков. – О. : Юрид. л-ра, 2000. – 336 с.; Голина В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. / В. В. Голина. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2011. – 120 с.; та ін.

³ Концепція розвитку кримінологічної науки в Україні на початку XXI століття // Інформ. бюлетень. – К., 2007. – № 9. – С. 4–29.

ленням політики у життя, відслідковують здійснення її напрямів, оцінюють результати.

Зміст кримінологічної політики (окремого законодавчого акту чи складової частини загальної державної програми запобігання/протидії злочинності) може бути різним, але, як уявляється, необхідно дотримуватися певної структури тексту, що дозволить викласти основні положення, наміри влади, заходи і засоби досягнення цілей, ресурсне забезпечення, здійснення ресурсного забезпечення, контролю, оцінки досягнутих результатів тощо.

Структуру розділів описової частини кримінологічної політики можна частково запозичити, наприклад, із Концепції. Обов'язковими розділами основ кримінологічної політики (якщо вона створюється як окремий директивний законодавчий акт) мають бути такі: визначення проблеми, на вирішення якої спрямована кримінологічна політика; аналіз причин виникнення проблеми та обґрунтування необхідності прийняття даної кримінологічної політики для її розв'язання; мета кримінологічної політики; визначення оптимального варіанта сформування проблеми на основі порівняльного аналізу запропонованих можливих варіантів; стратегії та методи досягнення поставлених цілей.

У понятійному апараті кримінології з'явилося таке поняття, як «стратегія». Стратегія — це засоби досягнення цілей, мистецтво ведення боротьби зі злочинністю або її окремими проявами, вибір вирішального напрямку для досягнення заздалегідь накреслених цілей¹. Стрижнем кримінологічних стратегій є методи запобіжного впливу, під якими розуміються науково сформульовані способи руйнівного запобіжного впливу на криміногенні явища (вони в теорії кримінології отримали назву — об'єкти). В якості зразка можуть бути використані рекомендації VII Конгресу ООН із запобігання злочинності і поводження із правопорушниками (26 серпня — 6 вересня 1985 р., м. Мілан), в яких розрізняються два види стратегій: побічний і прямий. До першого належать: підвищення рівня життя (забезпечення відповідних житлових умов, харчування, зайнятості, пенсійне і соціальне забезпечення); надання належної освіти і виховання дітям; створення умов для конструктивного прове-

¹ Бородин С. В. Борьба с преступностью: теоретическая модель комплексной программы / С. В. Бородин. — М. : Наука, 1990. — С. 13.

дення вільного часу молодими людьми; підвищення можливості отримання роботи, професійної підготовки й освіти для безробітних молодих людей і молоді, для осіб, які відбули покарання у виді позбавлення волі, та ін. По суті ці стратегії добре відомі. У вітчизняній кримінології ще за радянських часів вони отримали назву — загальносоціальні заходи запобігання злочинності. Загальносоціальне запобігання злочинності реалізує антикриміногенний потенціал суспільства в цілому та всіх його інститутів. Другий вид передбачає такі стратегії.

1. *Втручання в кризові ситуації* (різновид послуг у межах загальної системи соціального забезпечення, яке доступно всім віковим категоріям населення). Ці послуги мають широкий характер: від простої поради за телефоном до надання житла та медичного обслуговування, деїнтоксикації у випадках зловживання наркотиками чи звичайного фізіотерапевтичного лікування. Пріоритетними напрямками у цьому слід визначити: розвідувально-розшукову роботу у кримінальній сфері та виховну роботу за допомогою ЗМІ; отримання за допомогою оперативно-розшукових засобів стратегічної інформації про злочинні, у тому числі терористичні, структури, угруповання, їх лідерів, технічне озброєння, об'єкти нападу, міжнародні зв'язки; розвідка у кримінальному середовищі з метою збирання інформації про підготовку вчинення — особливо масштабних і резонансних — злочинів; створення спеціалізованих структур боротьби зі злочинними проявами, які за своїми можливостями, організаційною побудовою, оперативною реакцією на швидко мінливі ситуації у сфері злочинності могли б на рівних здійснювати боротьбу з нею; запобігання корисливо-насильницьким і насильницьким злочинам шляхом оперативно-розшукової роботи; створення достатньої кількості спеціально-психологічних служб у місцях відбування покарання неповнолітніми, які вперше вчинили злочин; активізація протидії пияцтву, алкоголізму, наркоманії, що, як давно відомо, є надійним засобом запобігання злочинності; своєчасне виявлення і поставлення на профілактичний облік осіб, які потенційно схильні до вчинення злочинів, особливо в сімейно-побутовій сфері (Закон України «Про попередження насильства в сім'ї»).

2. *Зменшення можливостей вчинення злочинів і правопорушень*. Первинно ця стратегія була задумана її розробниками як соціальний

метод містобудування, архітектурного забезпечення безпеки промислових підприємств, житлових приміщень, освітлення банків, маркування товарів, цінних предметів, використання систем контролю, патрулювання поліції разом із громадськістю та ін. У модернізованому вигляді цю стратегію можна представити як стратегію «захисного простору і фізичних бар'єрів для злочинності», що спрямована на: обмеження, а за можливості й повне усунення технічних та організаційних умов, що сприяють діяльності злочинців; посилення патрулювання в тих населених пунктах і районах міст, особливо на ринках, вокзалах, пристанях, аеропортах, у вечірній та нічний час; створення міліцейських моторизованих частин (груп) з метою мобільного реагування на факти правопорушень, удосконалення традиційних видів патрулювання (пішки, на велосипедах, конях); за складних криміногенних ситуацій створення загонів колективної самооборони громадян за місцем проживання, розташування дачних ділянок, садиб тощо; організацію в районах запобіжної системи за типом «Під наглядом сусідів» (через дільничних інспекторів); практикування комплексних оперативно-запобіжних заходів у тих населених пунктах, де спостерігається напружена криміногенна обстановка; введення спеціальної підготовки співробітників міліції (груп) для реагування на найбільш поширені прояви злочинності, у тому числі насильства в сім'ї, захоплення заручників; упровадження кримінологічної поінформованості населення про злочинність та заходи запобігання на кшталт видання безкоштовних брошур типу «Як не стати жертвами злочинних проявів насильницького і корисливого характеру?».

Тут наведені лише окремі і то більш для ілюстрації приклади запобіжних спроможностей стратегії зменшення фізичних можливостей вчинення злочинів. Конкретизація, винахід ефективних заходів цієї стратегії залежить від особливостей регіону, криміногенної обстановки, законодавства, практики його застосування, професійності їх розробників.

3. *Виховно-запобіжна та інформаційна робота з населенням.* Громадськість має отримувати інформацію про злочинність та запобіжні заходи. Ні кримінологічна політика, ні правоохоронні органи не можуть ефективно діяти без позитивного ставлення й активної підтримки з боку суспільства, свідомих громадян. У рекомен-

даціях VII Конгресу ООН наполягається на проведенні пропагандистських кампаній за допомогою ЗМІ, зібрань громадськості, релігійних заходів. У залежності від цілей розрізняються такі види пропагандистських кампаній: а) інформація про заходи щодо запобігання злочинності; б) інформація про роботу поліції/міліції: роз'яснення її ролі і надання інформації про злочинну діяльність; в) інформація за правовими питаннями для того, щоб громадяни знали і виконували закони. У деяких країнах у рамках цієї стратегії передбачається відвідування виправних колоній з метою залякування, змагання щодо запобігання злочинності, які проводяться в школах, вузах, районах.

Ми вважаємо, що елементами цієї стратегії можуть бути: орієнтування ЗМІ на запобіжну роботу серед злочинного середовища; кримінологічна поінформованість населення через ЗМІ про злочинність у конкретній місцевості з метою спонукання населення до позитивної активної поведінки, усунення віктимної поведінки, розкриття засобів і прийомів вчинення злочинів, тобто зняття таємниці з діяльності злочинців, виявлення латентних злочинів; пропагандистські кампанії з використанням ЗМІ; формування позитивного образу співробітника правоохоронних органів; розробка силами громадських, релігійних, правоохоронних та інших структур програм пропаганди ненасильства, доброго ставлення до оточуючих; посилення патріотичного виховання з використанням нових форм і методів; розробка програм зменшення віктимізації і віктимності для різних соціальних груп населення як засобу запобігання різним злочинним проявам. Це також лише зразки напрямів розглядуваної стратегії запобігання злочинності.

4. *Залучення громадськості до запобігання злочинності.* Широке залучення громадян у сферу запобіжної діяльності як стратегія протидії злочинності передбачає розвиток правосвідомості і розуміння єдності суспільних та особистих інтересів. Для цього потрібна тривала та добре організована робота щодо поширення відповідних знань, створення громадських структур, налагодження взаємодії й координації з державними суб'єктами запобігання злочинності. У різних країнах склад і функції тих чи інших форм громадських організацій неоднаковий, однак їх можна класифікувати наступним чином: а) органи, які виконують чітко профілактичні

функції; б) неофіційні асоціації, головною функцією яких є вирішення спорів; в) громадські організації, основною функцією яких є патрулювання разом із поліцією, надання допомоги поліції і спрямованість на налагоджування довірливих стосунків між поліцією і населенням.

Для нашої країни, в якій ще не створена розгалужена система громадських організацій запобіжної спрямованості, ознайомлення зі світовим досвідом залучення громадян до протидії злочинності є досить перспективним.

5. *Надання допомоги жертвам злочинів.* Надання моральної підтримки і матеріальної допомоги громадянам, які потерпіли від злочинів, — завдання правової держави. Відповідно до розд. 1 «Загальні положення» Концепції забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів, схваленої Указом Президента України від 28 грудня 2004 р., проблема захисту прав та законних інтересів осіб, які потерпіли від злочинів, належного поновлення їх прав, своєчасного відшкодування шкоди, заподіяної вчиненим злочином, як свідчать результати аналізу законодавства та практики його застосування, залишається надзвичайно актуальною. За статистичними даними, в Україні офіційно протягом лише 2006–2011 рр. стали жертвами різних злочинів понад 1,5 млн осіб. Суми збитків у грошовому виразі тут ледве чи показові, вони дуже великі, навіть не піддаються обліку, оскільки йдеться про життя і здоров'я людей. І хоча у багатьох випадках потерпілим (чи їх представникам) може бути за рішенням суду відшкодована шкода, заподіяна вчиненим злочином, проте у повному обсязі це рідко здійснюється на практиці, а у випадках, коли злочинця не встановлено або він переховується, — цього взагалі не відбувається¹.

Надання допомоги потерпілим, жертвам розглядається як далекоглядна державна стратегія запобігання злочинності, що передбачає, по-перше, довіру і співробітництво реальних і потенційних потерпілих з правоохоронними органами з метою, зокрема, випередження вчинення злочинних проявів насильницького характеру; по-друге, розширення прав потерпілих при досудовому і судовому

---

¹ Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / кол. авт. ; за заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. — Х. : Кроссрууд, 2008. — С. 287–288.

розгляді кримінальних справ, а головне — обов'язкове врахування правоохоронними і судовими органами обґрунтованої позиції потерпілих при вирішенні питань відбування/виконання покарання (помилування, амністія, умовно-дострокове звільнення тощо); по-третє, широке впровадження компенсаційного принципу відшкодування шкоди потерпілим матиме стримуючий вплив на злочинну мотивацію.

Стаття посвячена аналізу сутності, передпосылок формування, определению поняття кримінологической політики в Україні и рассмотрению основных стратегий предупреждения преступности.

The article is devoted the analysis of essence, forming pre-conditions, to determination of concept of criminology policy in Ukraine and consideration of basic strategies of prevention of crime.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем запобігання злочинності ІВПЗ НАПРН України (протокол № 1 від 4 січня 2012 р.).